

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการสถาปนาเครือข่าย อุดมการณ์ราชาชาตินิยม ในกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2490 – 2512

M.L.Pin Malakul and the formation of the royal nationalism networks in the ministry of education during 1947-1969

ภานุพงศ์ สิทธิสาร

Bhanubongs Siddhisara

นักศึกษาระดับปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญาและวรรณคดีอังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Master's Student Department of History, Philosophy and English Literature Faculty of Liberal Arts Thammasat University

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของบุญเยี่ยมเรื่อง "ชนชั้นนำไทยกับการจัดการศึกษาไทย : หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับโครงการดำเนินการศึกษา พ.ศ.2490 – 2512"

ได้รับบทความ 17 กุมภาพันธ์ 2563 แก้ไข 28 พฤษภาคม 2563 อนุมัติให้ตีพิมพ์ 1 มิถุนายน 2563

บทคัดย่อ

บทความนี้กล่าวถึงการสถาปนาเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการช่วง พ.ศ.2490 – 2512 ผ่านสายสัมพันธ์กับม.ล.ปิ่น มาลากุล นักการศึกษาคนสำคัญ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ.2489 – 2500) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ.2500 – 2512) โดยม.ล.ปิ่น ถือเป็นตัวแทนชนชั้นนำไทยกลุ่มนิยมเจ้า ยึดถืออุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่กำลังก่อรูปขึ้นอย่างแข็งขันในช่วงเวลานั้น ตลอดจนม.ล.ปิ่น อาศัยต้นทุนทางวัฒนธรรมประกอบกับความรู้ความสามารถทางวิชาการของตนก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งระดับสูงในกระทรวงศึกษาธิการยาวนานกว่าสองทศวรรษ ด้วยเหตุนี้ ม.ล.ปิ่นจึงเสมอด้วยหัวหน้าเครือข่ายรวบรวมบริวารภายในกระทรวงศึกษาธิการที่มีแนวคิด อุดมการณ์ และผลประโยชน์ร่วมกันผ่านบรรดาเพื่อนนักเรียนร่วมรุ่นของตน ศิษยานุศิษย์ที่ตนเคยสอนที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมถึงลูกท่านหลานเธอคนระดับเดียวกับม.ล.ปิ่น ถักทอเข้าเป็นเครือข่ายทำงานจัดการวางรากฐานด้านการศึกษาของชาติ

คำสำคัญ: ม.ล.ปิ่น มาลากุล, ชนชั้นนำไทย, เครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ, อุดมการณ์ราชาชาตินิยม

Abstract

This article concentrates on the formation of the networks in the Ministry of Education during 1947–1969 through the ties of M.L. Pin Malakul, one of the most important educationists, who between 1943 –1957 hold a position of permanent secretary in the Ministry of Education and between 1957–1969 continued as a Minister in that same ministry. M.L. Pin was seen as a delegate of Thai elites, who cherished the idea of Royal Nationalism, which fully was in a rise at that time.

The fact, that he could held important positions in the Ministry of Education for more than two decades, had been made possible through his cultural advantages as well as academic abilities. On these grounds, M.L. Pin could be considered as a leader of the network that summoned people with the same ideology, believe and benefits. These people could be gathered from M.L. Pin's former colleges from school and university, his former student at Triumudomsuksa School as well as Chulalongkorn University and the elites from his society. They could be surely counted as M.L. Pin's network in laying the foundation for Thai education.

Keywords: M.L.Pin Malakul, Thai elites, networks in the Ministry of Education, Royal Nationalism

บทนำ

บทความนี้ต้องการเสนอการรวบรวมเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่าง พ.ศ.2490 – 2512 ผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่มีได้เป็นเพียงกลไกทางการเมืองเท่านั้น กระทรวงศึกษาธิการภายใต้การนำของม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้เผยแพร่แนวคิดอุดมการณ์ราชาชาตินิยมผ่านการจัดการศึกษา อันมีเครือข่ายประกอบด้วยนักเรียนร่วมรุ่นและลูกศิษย์ของม.ล.ปิ่นช่วยกันสืบสาน รักษา และต่อยอดการจัดการศึกษาให้มีสาระสำคัญมุ่งสนับสนุนสถาบันกษัตริย์ ทั้งการฝึกหัดครู หนังสือ/แบบเรียน แผนและโครงการศึกษาของชาติ ตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน โดยบทความได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน คือ 1) *ชนชั้นนำไทยกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมและการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ทศวรรษ 2490* โดยมุ่งประเด็นไปที่นิยามความหมายและการก่อตัวของอุดมการณ์ในฐานะขบวนการแห่งยุคสมัย 2) *อัตชีวประวัติม.ล.ปิ่น มาลากุล* เป็นการย้อนพินิจภูมิหลังชาติกำเนิดที่ถือเป็นบ่อเกิดแนวคิดราชาชาตินิยม และ 3) *ใครเป็นใครในกระทรวงศึกษาธิการ* ได้พยายามอธิบายการรวบรวมเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการผ่านระบบบริหารต่างตอบแทนทั้งหมดจะทำให้เห็นความเคลื่อนไหวของการจัดการศึกษาไทย ผ่านบริบททางการเมืองและวัฒนธรรม ตลอดจนชีวิตและงานม.ล.ปิ่น หนึ่งในชนชั้นนำกลุ่มนิยมเจ้าที่เข้ามาร่วมสืบทอดบงการทางการเมืองวัฒนธรรม เพื่อช่วงชิงพระราชอำนาจนำในแต่ละด้านคืนแก่สถาบันกษัตริย์¹ ไม่เว้นแม้ด้านการศึกษา กระทั่งการรัฐประหารใน พ.ศ.2500 ยิ่งหนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมมีนัยสำคัญมากขึ้น เหตุเพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะรัฐประหารได้ฉวยเอาสถาบันกษัตริย์มาเป็นฐานความชอบธรรมแทนหลักการประชาธิปไตย ทำให้ผู้ที่จะสามารถเข้ามาร่วมอยู่ในปริมณฑลอำนาจการปกครองจำต้องอ้างความนิยมเจ้าในตัวเองหรือแสดงออกมาได้อย่างเต็มที่² เช่นเดียวกับสภาพการณ์ที่โครงสร้างทางอำนาจในกระทรวง

¹ โปรตดู ธงชัย วินิจจะกูล. (2562). *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*. หน้า 211 – 212.; และ อาสา คำภา. (2562). *ความเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายชนชั้นนำไทย พ.ศ.2495 – 2535*. หน้า 44 – 45.

² แนวคิดเรื่องกษัตริย์นิยมในช่วงหลังกึ่งพุทธกาล ได้รับมาจากบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โปรตดูรายละเอียด ในนิธิ เอียวศรีวงศ์. (2562). *อนาคตประชาธิปไตย (1)*. (ออนไลน์).

ศึกษาธิการตกอยู่ภายใต้การนำของม.ล.ปิ่น และกลุ่มพวกพ้อง¹ ถือเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่การจัดการศึกษาของชาติอยู่ในน้ำมือของคนเพียงกลุ่มเดียว ยังผลให้การจัดการศึกษาไทยมีลักษณะเป็นฐานให้แก่ราชบัลลังก์และชาตินิยมอันถือเป็นอุดมการณ์หลักของชาติมากกว่าจะเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนอย่างเสมอหน้าในระบบประชาธิปไตย

ชนชั้นนำไทยกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมและการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ทศวรรษ 2490 : นิยามและการก่อตัวในฐานะขบวนการแห่งยุคสมัย

ชนชั้นนำ (elite) หมายถึงผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม มีทั้งชนชั้นนำทางการเมือง เศรษฐกิจ และแนวคิด โดยนิยามชนชั้นนำในที่นี้มุ่งพิจารณาไปยังกลุ่มคนที่สืบบทบาทสถานภาพทั้งความเป็นอยู่และอำนาจในการขึ้นนำสังคมค่อนข้างสูง กล่าวคือ เป็นกลุ่มชนชั้นปกครองทั้งจากการสืบสายโลหิตและการเลื่อนช่วงชั้นทางสังคมขึ้นมา มีหน้าที่กำกับควบคุมความเป็นไปของสังคมใดสังคมหนึ่ง โดยชนชั้นนำส่วนใหญ่มักถูกนิยามให้มีลักษณะเป็นปัญญาชนผู้มีความรู้ความสามารถทั้งโดยอัจฉริยภาพและปรีชาญาณที่ติดตัวมาแต่กำเนิดหรือได้มาในภายหลัง อาจเป็นการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว การได้รับการศึกษาจากสถาบันที่มีชื่อเสียง ด้วยเหตุดังกล่าว ชนชั้นนำจำเป็นต้องอาศัยการมีอำนาจในการนำ (hegemony) จากการกระจายวงอันไพศาลแห่งผลประโยชน์ให้ครอบคลุมทั้งตัวผู้นำและผู้ถูกนำจนก่อเกิดเป็นกลุ่มสังคมหลัก (dominant group)² ที่ยึดกุมชี้ขาดครรถลงอันชอบธรรมของสังคมเหนือกลุ่มอื่น

ปฤณ เทพรินทร์ได้เสนอการสถาปนาอำนาจนำตามทฤษฎีของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ปัญญาชนฝ่ายซ้ายชาวอิตาลีเขียนคนสำคัญ ว่าสำหรับในประเทศไทยแล้ว อำนาจนำที่ครอบงำสภาพการเมืองไทยคือพระราชอำนาจนำ (royal hegemony) ที่มีสถานะเป็นอุดมการณ์แบบหนึ่ง มีพัฒนาการที่ซับซ้อนกินเวลานาน ซึ่งอาจเรียกอุดมการณ์นี้ว่าราชาชาตินิยม (royal nationalist) หมายถึงอุดมการณ์แฝงฝังที่ทำให้ราชากลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชาติ ด้วยเหตุผลที่ว่าสถาบันกษัตริย์เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองอยู่รอดและความเจริญของชาติ

¹ ก่อนหน้านั้น ม.ล.ปิ่นดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการมาตั้งแต่ พ.ศ.2489 จนกระทั่ง พ.ศ.2500 จึงได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี นายหนึ่ง การเป็นปลัดกระทรวงด้วยวัยเพียง 43 ปี อาจประกันถึงอนาคตของม.ล.ปิ่นได้无论如何เสียก็ต้องได้รับการยอมรับจากคนทั้งข้างนอกและข้างในกระทรวงให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีได้ไม่ยากนัก แต่หากคำนึงถึงสถานการณ์ทางการเมืองตลอดช่วงเวลาที่ม.ล.ปิ่นดำรงตำแหน่งสำคัญ ล้วนอยู่ในสมัยแห่งการยึดครองอำนาจโดยผู้นำทหารมาอย่างยาวนาน และไม่อาจตอบได้ว่า ถ้าจอมพล ป. ไม่ถูกรัฐประหาร ม.ล.ปิ่นจะดำรงตำแหน่งอะไรต่อไปในฐานะข้าราชการประจำ ซึ่งช่วงเวลาเกือบหนึ่งทศวรรษในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. ม.ล.ปิ่นไม่น่าจะได้รับความไว้วางใจจากฝ่ายการเมืองมากจนถึงขั้นให้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งรัฐมนตรี (เป็นต้นว่าไม่มีรายชื่อ ม.ล.ปิ่นในคณะรัฐมนตรีภายหลังการเลือกตั้ง พ.ศ.2500) ต่อเมื่อจอมพลสฤษดิ์ทำการรัฐประหารแล้ว และฝ่ายการเมืองมีท่าทียกย่องสถาบันกษัตริย์อย่างสูง จึงเป็นเวลาของม.ล.ปิ่น ที่ได้ขึ้นสู่อำนาจสูงสุดไปด้วย

² ปฤณ เทพรินทร์. (2556, มกราคม – เมษายน). การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510. *วารสารธรรมศาสตร์*. 32(1): 65.

บ้านเมือง¹ ทั้งนี้ อุดมการณ์ดังกล่าวอาศัยการกระทำลงมือของกลุ่มปัญญาชนอินทรีย์ภาพ (organic intellectual) คอยเป็นผู้จัดระเบียบความคิดและจัดดำเนินการกระจายของมวลชนให้มีเหตุผลมากขึ้น และกลายเป็นแนวร่วมกำลังหนุนในการทำลายล้างกลุ่มอริราชศัตรูกลุ่มอื่น² ซึ่งปฏุนได้ยกตัวอย่างปัญญาชนอินทรีย์ภาพ ทั้งฝ่ายกษัตริย์นิยมและชนชั้นนำกลุ่มใหม่ที่ผลิตสร้างความคิดพร้อมจิตสำนึกประชาธิปไตยแบบไทยในช่วงเวลาดังแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา อาทิ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายธานีินทร์ กรัยวิเชียร คนกลุ่มนี้ได้ลงสู่สนามการต่อสู้ทางอุดมการณ์ผ่านข้อเขียน และความเห็นที่มีลักษณะชี้หน้า ชักจูง ตลอดจนให้ความชอบธรรมแก่การมีอำนาจของกลุ่มตน³

เมื่อพิจารณาบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมในระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500 ปฏุนได้เสนอต่อไปว่า อุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้ก่อตัวขึ้นท่ามกลางปัจจัยเอื้ออำนวยทั้งภายในและนอกประเทศไทย กล่าวเฉพาะภายในรัฐ สภาพทางการเมืองหลังการทำรัฐประหาร พ.ศ.2490 และการหวนคืนสู่วิถีแห่งอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามพร้อมกับการที่รัฐบาลพยายามลดบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมของสถาบันกษัตริย์ลง จนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและราชสำนักมีความตึงเครียดมาตลอดครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 ขณะเดียวกัน ฝ่ายกษัตริย์นิยมก็ได้คิดค้นนวัตกรรมในการสถาปนาและค้ำจุนพระราชอำนาจนำ หนึ่งในนวัตกรรมที่ว่าเป็นคือการกำเนิดขึ้นของโครงการพระราชดำรินุเคราะห์ (พ.ศ.2490 – 2500) เพื่อปูทางสู่การสถาปนาพระราชอำนาจนำ การแผ่กรวมเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ และการผลิตสร้างอุดมการณ์ราชาชาตินิยม⁴ งานศึกษาอย่างลุ่มลึกของชนิดา ชิตบัณฑิตย์เกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้อธิบายว่า โครงการพระราชดำรินุเคราะห์ในระยะตั้งไข่ มุ่งเน้นไปยังด้านสังคมสงเคราะห์และสื่อมวลชนเป็นหลัก เนื่องจากประเทศไทยยังคงอยู่ในสังคมเกษตรกรรม ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ยากจนไร้ที่พึ่ง รวมถึงการขับเน้นให้

¹ ศัพท์คำว่าราชาชาตินิยมนี้ ธงชัย วินิจจะกูลเป็นผู้นิยามขึ้นเป็นคนแรก ผ่านบทปาฐกถา/บทความชื่อ “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณาจักรอมรปราสาทสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบกษัตริย์ไทยในปัจจุบัน” เมื่อ พ.ศ.2544 และได้กลายเป็นประเด็นถกเถียงในแวดวงวิชาการทั้งประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ มีทั้งกระแสตอบรับและคัดค้าน ปัจจุบัน คำว่าราชาชาตินิยมถูกใช้อย่างแพร่หลายเพื่ออธิบายลักษณะการดำเนินเรื่องของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยแบบหนึ่งที่ทรงพลังเป็นกระแสหลักครอบงำความรู้ของชนหมู่มากในสังคม โปรตุดู ธงชัย วินิจจะกูล. (2544, พศกจิงาน). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณาจักรอมรปราสาทสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบกษัตริย์ไทยในปัจจุบัน. *ศิลปวัฒนธรรม*. 23(1): 56 – 65; ธงชัย วินิจจะกูล. (2559). *โฉมหน้าราชาชาตินิยม*. หน้า 5 – 19; และ ปฏุน เทพรินทร์. (2555). *ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง*. หน้า 43 – 45.

² คำว่าปัญญาชนอินทรีย์ภาพนั้น มีนัยถึงวิธีการผลิตตามคำอธิบายของกรีมซี กล่าวอย่างเคร่งครัดคือ เมื่อวิธีการผลิตแบบหนึ่งเจริญรุดหน้าไปอย่างต่อเนื่อง ย่อมต้องผลิตสร้างปัญญาชนเป็นของกลุ่มชนนั้นขึ้นเพื่อจรรโลงวิธีการผลิตให้มั่นคงขึ้นนี้ ทำให้ปัญญาชนอินทรีย์ภาพที่เป็นตัวแทนของชนชั้นนำไทย จึงมีลักษณะต่อสู้เพื่อจรรโลงอุดมการณ์ราชาชาตินิยม โปรตุดูรายละเอียดยกเกี่ยวกับแนวคิดของกรีมซีจากวิทยานิพนธ์ภาษาไทย ใน วันัส ปิยะกุลชัยเดช. (2548). *ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรีมซี*.

³ ปฏุน เทพรินทร์. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 65 – 66.

⁴ ปฏุนได้อ้างถึงหลักสามเสาที่ค้ำจุนพระราชอำนาจนำจากข้อเขียนของเกษียร เตชะพีระ อันได้แก่ 1) โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินุเคราะห์ 2) เครือข่ายข้าราชการบริพาร และ 3) อุดมการณ์ราชาชาตินิยม โปรตุดูพิจารณาได้จากเกษียร เตชะพีระ. (2550). *จากระบอบทักษิณสู่รัฐประหาร 19 กันยายน 2549: วิกฤตประชาธิปไตยไทย*. หน้า 41. อ้างถึง ใน ปฏุน เทพรินทร์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 83.

เห็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์เชื่อมโยงกับพิธีกรรมดั้งเดิมทางการเกษตร นอกจากนี้ การผลิตภาพยนตร์และสถานีวิทยุส่วนพระองค์ยังทำให้สถาบันกษัตริย์รุกคืบเข้าควบคุมพื้นที่สื่อสารสายสัมพันธ์กับพสกนิกรได้หลากหลายกลุ่ม¹

กระทั่งเข้าสู่ยุคพัฒนาและเผด็จการทหารนำโดยจอมพลสฤษดิ์ ช่วงหลังกึ่งพุทธกาลเป็นต้นมา สถาบันกษัตริย์ได้รับการยกย่องเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ จอมพลสฤษดิ์แบ่งแยกบทบาทตามประเพณีของกษัตริย์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและศีลธรรมโดยยังมีพระราชอำนาจอย่างแท้จริงไม่ ขณะที่อำนาจปกครองตามหลักการที่ถูกต้องยังเป็นของนายกรัฐมนตรีผู้อ้างตนเป็นผู้ปกป้องชาติ ศาสนา และราชบัลลังก์ การรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันกษัตริย์อาจถือเป็นสัญญาณที่ว่าอำนาจของคณะราษฎรได้เสื่อมสลายไปแล้ว²

พร้อมกันนั้น ปัจจัยภายนอกประเทศไทยที่สนับสนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมก่อตัว คือสถานการณ์สงครามเย็นที่แพร่หลายไปทุกภูมิภาคทั่วโลก สหรัฐอเมริกาในฐานะผู้นำฝ่ายเสรีประชาธิปไตยได้ก่อสงครามจิตวิทยาเพื่อต่อต้านการคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์ สำหรับประเทศไทยแล้ว สหรัฐฯ เห็นว่าควรทำให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสัญลักษณ์ยึดเหนี่ยวของชาติ มิให้คอมมิวนิสต์แทรกซึมเข้ามาได้³ ส่วนผสมที่ลงตัวระหว่างปัจจัยทั้งภายในและนอกรัฐไทยได้เกื้อหนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมก่อตัวและทำงานได้อย่างเป็นอย่างดี ซึ่งต่อไปจะกล่าวถึงกลุ่มชนชั้นนำที่เข้ามาสืบบทบาทด้านการศึกษาด้วยการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายผ่านแนวคิดและอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่เชื่อมร้อยบรรดาสมาชิกเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีจุดประสงค์ต้องการชี้ให้เห็นว่า ม.ล.ปิ่น มาลากุล เป็นปัญญาชนผู้มีความรู้ความสามารถในการสั่งการ เปรียบได้กับหัวเรือใหญ่ของเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ ท่ามกลางยุคยามที่เจ้านายพระราชวงศ์เลือดน้ำเงินมีจำนวนลดลงแต่ก็เหลือเฉพาะเจ้า (เฉพาะอย่างยิ่งพวกปลายแถวอย่างหม่อมราชวงศ์หรือหม่อมหลวง) จำพวกหัวกะทิที่มีบทบาททางการเมืองสูง (เข้ามาเป็นข้าราชการตั้งแต่ชั้นปลัดกระทรวง รัฐมนตรี จนถึงนายกรัฐมนตรี) สามารถช่วงชิงอำนาจนำถวายคืนกลับไปยังสถาบันกษัตริย์ได้ในที่สุด

¹ ปถุณ เทพนรินทร์. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 67.; และ ชินดา ชิตบัณฑิตย์. (2554). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. หน้า 62 – 79.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 109 – 111; ผาสุก พงษ์ไพจิตร; และ คริส เบเคอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. หน้า 360; และ ปถุณ เทพนรินทร์. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 68 – 69. และโปรดดูงานศึกษาเกี่ยวกับสมัยสฤษดิ์ขึ้นสำคัญที่สุดใน ทักษิณ เฉลิมเตียรณ. (2552). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์; ม.ร.ว.ประกายทอง สิทธิสุข; และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 69 – 70. ปถุณได้อาศัยงานของณัฐพล ไจจริงที่มุ่งตอบคำถามว่าเหตุใดสถาบันกษัตริย์ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งชาติจนถึงทุกวันนี้ ณัฐพลสามารถใช้เอกสารชั้นต้นมาอธิบายบริบทการเมืองไทยในช่วงแรกของสงครามเย็นไว้อย่างดีเยี่ยม โปรดดูรายละเอียดจากบทที่ 8 พระบารมีปกเกล้าฯ ใต้เงาอินทรี : แผนกสงครามจิตวิทยาอเมริกันกับการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็น “สัญลักษณ์” แห่งชาติ ใน ณัฐพล ไจจริง. (2556). *ขอมันไม่ในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ.2475 – 2500)*. หน้า 289 – 339.

อัตชีวประวัติ.ม.ล.ปิ่น มาลากุล : ภูมิหลังชาติกำเนิดบ่อเกิดแนวคิดราชาชาตินิยม

ศาสตราจารย์พิเศษ รองอำมาตย์เอก หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล (ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์)¹ เกิดเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ.2446 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นบุตรชายคนโตของมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) กับท่านผู้หญิงเสงี่ยม (สกุลเดิมวสันตสิงห์)² ม.ล.ปิ่นสืบสายราชสกุลทางบิดาคือราชวงศ์จักรี และ ณ เวียงจันทน์ ด้านชีวิตครอบครัวสมรสกับท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา บุตรีของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) กับท่านผู้หญิงกลีบ (สกุลเดิม บางยี่ขัน และมีเชื้อสายจากสกุลสนธิรัตน์) เจ้าพระยามหิธรเป็นอดีตอธิบดีศาลฎีกาและราชเลขาธิการ (เสนาบดีกระทรวงมหรธารถ) ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เหตุนี้เองเมื่อพิจารณาสายสัมพันธ์ทางท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ก็สามารถเชื่อมเข้าสู่ราชสำนักได้ไม่ยาก และดูเหมือนว่าม.ล.ปิ่นจะอาศัยเส้นสายทางภริยาอยู่ไม่น้อยในการเข้าหาในวัง³

ม.ล.ปิ่นได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ.2458 พร้อมกับโอรสและบุตรของเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีก 7 คน อาทิ นายปาน ไกรฤกษ์ บุตรของเจ้าพระยามหิธร (ต่อมามีศักดิ์เป็นพี่เขยของม.ล.ปิ่น) และม.ร.ว.เฉลิมลาภ ทวีวงศ์ (ต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งหม่อมราชนิถุลเป็นหม่อมท้าววงศ์ถวัลย์ศักดิ์⁴ อดีตองคมนตรี ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และเลขาธิการพระราชวัง) ครั้นปีรุ่งขึ้น บิดาของม.ล.ปิ่นได้ถึงแก่สัญกรรมลง เหตุการณ์ดังกล่าว ม.ล.ปิ่นมักอ้างถึงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของตนต่อรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีกระแสพระราชดำรัสปลอบใจว่า “ไม่ต้องกลัวจะเป็นพ่อแทนให้” และครั้งหนึ่งเมื่อพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ในรัชกาลที่ 6 ได้ทูลกับพระราชบิดา คือสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาว่า “เรียกม.ล.ปิ่น เขาว่าพี่นะ เพราะเขาเป็นลูกของทูลกระหม่อม”⁵ ข้อความเหล่านี้อาจยืนยันถึงสถานะทางสังคมที่กลายเป็นต้นทุนของม.ล.ปิ่นได้ว่ามีความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์มากเพียงใด ทั้งจะเป็นภูมิหลังสำคัญในการอภิปรายบางประเด็นข้างหน้า⁶

1 ประกาศสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ. (2497, 30 พฤศจิกายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 71 ตอนที่ 79 ง. หน้า 2665; หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สพ.5.29/8* เรื่อง ทำเนียบรายชื่อนักศึกษา วปอ. ชุดที่ 1 - 8 (พ.ศ.2500 - 2508); และ ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล). (2529, 1 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 103 ตอนที่ 34 ง ฉบับพิเศษ. หน้า 1.

2 ท่านผู้หญิงเสงี่ยมมีน้องสาวร่วมบิดามารดาคือหม่อมกลีบ หม่อมห้ามในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และนางเย็น ภรรยานายกองนา (ทองดำ ยงใจยุทธ) มีบุตรชายชื่อ ร.อ.ชั้น ยงใจยุทธ บิดาของพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ อดีตผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และนายกรัฐมนตรี ด้วยเหตุนี้ ม.ล.ปิ่นจึงมีเสด็จในกรมวังวรดิศเป็นหน้าเขย และพล.อ.ชวลิตเป็นหลานชาย

3 ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (2518). *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อัตชีวประวัติของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา (ภาคแรก)*. หน้า 96, 106, 185.

4 ตำแหน่งหม่อมราชนิถุลถือเป็นยศพิเศษที่พระราชทานแก่หม่อมราชวงศ์ชาย มีศักดิ์สูงกว่าหม่อมราชวงศ์โดยทั่วไป แต่ต่ำกว่าชั้นหม่อมเจ้า และไม่นับเป็นพระราชวงศ์ จึงไม่ต้องใช้คำราชาศัพท์ด้วย

5 ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*. หน้า 14, 23.

6 การยกย่องว่าม.ล.ปิ่นเป็นลูกของรัชกาลที่ 6 นั้น มิได้เป็นไปโดยนินยหรือมีเอกสารหลักฐานทางกฎหมายอย่างเป็นทางการเลยสักฉบับอักษรรองรับ แม้แต่ในทางพฤตินัยก็ไม่มีใครรู้ดีเท่าตัวม.ล.ปิ่นเองว่าความจริงเป็นเช่นไร หากทว่ากรกล่าวในลักษณะพาดพิงเบื้องสูงหรือแสดงตนแอบอ้างความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ของม.ล.ปิ่น (รวมถึงภริยา) อยู่บ่อยครั้ง เป็นลักษณะการใช้เส้นสายที่เสมือนใบเบิกทางให้ทำอะไร ๆ ง่ายและสะดวกขึ้น สำหรับตัวอย่างเรื่องความใกล้ชิด

ม.ล.ปิ่นได้รับพระราชทานทุนของกระทรวงธรรมการออกไปศึกษาต่ออังกฤษตั้งแต่ พ.ศ.2464 โดยม.ล.ปิ่นจบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรด้านภาษาบาลีสันสกฤตจากวิทยาลัยบูรพคดีศึกษา และการศึกษาแอฟริกา มหาวิทยาลัยลอนดอน (School of Oriental and African Studies – SOAS, University of London) ระดับปริญญาตรีและโทด้านบูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (Oxford University) และยังได้ศึกษาเพิ่มเติมวิชาการศึกษาศาสตร์หลักสูตร 1 ปี ที่มหาวิทยาลัยเดียวกัน¹ กระทั่ง พ.ศ.2474 ได้กลับเข้ามารับราชการกระทรวงธรรมการเป็นอาจารย์ประจำกองแบบเรียนกรมวิชาการ (สะกดตามอักษรวิธีในเวลานั้น) อาจารย์พิเศษคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นเลขานุการส่วนพระองค์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ผู้เป็นปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมคนสำคัญที่ได้รับการยกย่องอย่างใหญ่หลวง ในแวดวงการศึกษา และพระองค์ยังมีส่วนในการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ภายหลังการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ผ่านข้อเขียนที่มีชื่อเสียงว่าเป็นแม่แบบให้แก่กลุ่มนิยมเจ้าเรื่อง “*The Old Siamese Conception of the Monarchy*”² ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างม.ล.ปิ่นกับพระองค์ธานีฯ เห็นได้ชัดจากปาฐกถาของม.ล.ปิ่นที่แสดง ณ สยามสมาคมเมื่อ พ.ศ.2512 เรื่อง*การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ* ซึ่งแสดงก่อนที่พระองค์ธานีฯ จะสิ้นพระชนม์เพียง 5 ปี³ มีเนื้อหายกย่อง เชิดชูบทบาทด้านการศึกษาของพระองค์ธานีฯ อย่างมาก จนคล้ายบทบูชาครู (และนายเก่า) ที่ม.ล.ปิ่น มีความเคารพักเป็นอย่างสูง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองเห็นได้ชัดในสมัยที่พระองค์ธานีฯ ทรงเป็น ประธานองคมนตรี พระองค์ได้เสนอชื่อม.ล.ปิ่นให้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับสืบตระกูล จุลจอมเกล้า แต่กลับถูกจอมพล ป. ตั๋งแห่งินทาวาว่า “...คนนั้นเป็นปลัดกระทรวงที่มีอ่อนที่สุด แต่เป็นคนของพระองค์ธานีฯ ทำน่วย่อมเลือกอยู่เองเป็นธรรมดา”⁴

หากกล่าวถึงปฏิภิกิริยาของม.ล.ปิ่นต่อสถานะของผู้ปกครองใหม่หรือกลุ่มคณะราษฎร เหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อดูจากบันทึกของม.ล.ปิ่นด้วยน้ำเสียงอันค่อนข้างแคะว่า

กับพระนางเจ้าสุวัทนา คือม.ล.ปิ่นได้เป็นหนึ่งในผู้ถือพระพิณกรรมของพระนาง ซึ่งมีเพียงรัชกาลที่ 9 พระราชินี และ เลขาธิการพระราชวังที่ถือไว้ฝ่ายละฉบับ แสดงให้เห็นความไวเนื้อเชื่อใจระหว่างพระนางกับข้าราชการเก่าแก่ของ พระราชสวามี นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างการอ้างเส้นสายในวังอีกหลายกรณีที่สะท้อนโครงสร้างอำนาจอุปถัมภ์ในสังคมไทย โปรดพิจารณาเชิงอรรถที่ 3 ในบทความนี้ประกอบ และโปรดดูรายละเอียด ใน ท่านผู้หญิงดุขี้มาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (ม.ป.ป.). *เรื่องของคนหัวแผ่นดิน ภาค 4*. หน้า 44.

¹ แหล่งเดิม. หน้า 75. อันที่จริงเกี่ยวกับความสนใจด้านการศึกษาของม.ล.ปิ่น ดูจะโน้มเอียงไปทางวิชาคณิตศาสตร์มากกว่า บูรพคดีศึกษา (ภาษาบาลีสันสกฤต) และแม้จะมีหนังสือชี้แจงจากมหาวิทยาลัยขอให้ม.ล.ปิ่นได้เรียนวิชาคณิตศาสตร์แทน แต่กระทรวงธรรมการยืนยันให้เรียนทางด้านบูรพคดีศึกษา ความสามารถด้านการคำนวณของม.ล.ปิ่น เป็นที่ประจักษ์ เช่น การคำนวณปฏิทินล้านปี โปรดดูรายละเอียดใน บุญชนะ อัดถาวร. (2525). *บันทึกการปฏิวัติ 1 – 3 เมษายน 2524 กับข้าพเจ้า*. หน้า 90; และ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2546). *งานประพันธ์ (บางเรื่อง)*. หน้า 215 – 228.

² แหล่งเดิม. หน้า 118, 121; และ โปรดดูเชิงอรรถที่ 9 ใน ปถุณ เทพนรินทร์. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 67.

³ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2512). *การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงธรรมการ*.

⁴ ส. ศิวรักษ์. (2528). *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์*. หน้า 15.

“...ข้าพเจ้าก็ไปสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามปกติ ...สอนห้องเตรียมแพทยศาสตร์ในชั่วโมงแรก เวลา 8.00 น. สอนจบชั่วโมงแล้วออกมานอกห้อง จึงได้ยินคนพูดกันแล้วว่าคณะทหารได้ยึดการปกครอง เพื่อให้ได้มีรัฐธรรมนูญ “คุณพระธรรมนูญนี้ใครกันนะ จึงได้มีฤทธิ์เดชมากอย่างนั้น” คนกล่าวขวัญกันอย่างนั้น”¹

ท่าที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิวัติของม.ล.ปิ่นในวันที่เกิดเหตุ แสดงให้เห็นการไม่ให้ความสำคัญของคณะราษฎรนัก เพราะสร้างยืมคำที่ “คนกล่าวขวัญ” มาเหยียดหยันรัฐธรรมนูญการปกครองว่าเป็นเพียงราชทินนาม ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่คนอย่างม.ล.ปิ่นจะไม่เข้าใจว่าอะไรคือรัฐธรรมนูญ หากใช้พระธรรมนูญในสมัยศักดินาไม่² รวมถึง ม.ล.ปิ่นยังเคยกล่าวด้วยว่า “ระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการเป็นข้าราชการผู้น้อยนี้ มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือเปลี่ยนแปลงการปกครอง... การทำงานก่อนนั้นสะดวกสบาย ครั้นเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ก็มีปัญหามาก”³ สอดคล้องกับบันทึกของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ภริยาม.ล.ปิ่น ที่อ้างถึง “บันทึกลับ” ของเจ้าคุณพ่อเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่าคณะราษฎรซึ่งสูงก่อนห้าม⁴ ท่าทีของคนทั้งคู่บ่งชี้ถึงการฝักใฝ่ฝ่ายนิยมกษัตริย์ ทั้งจากพื้นฐานทางครอบครัวและการเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำ การแสดงออกของม.ล.ปิ่นตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการบริหารการศึกษาจึงโน้มเอียงไปทางเขตสถาบันกษัตริย์อย่างไม่ต้องสงสัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งอันเนื่องด้วยรัชกาลที่ 6 ที่ในช่วงท้ายของชีวิต ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลาถึงกับกล่าวในทำนองว่าสามีของตนเอาแต่ยกย่องเขตรัชกาลที่ 6 มากจนเกินไป⁵ ตรงกันข้ามกับที่ม.ล.ปิ่นอ้างว่ารัชกาลที่ 9 รับสั่งแก่ผู้ใกล้ชิด และม.ล.ปิ่นได้ล่วงรู้ถึงกระแสรับสั่งนั้นว่า “เมื่อฉันสวรรคตแล้ว ใครจะทำงานให้ฉันอย่างที่มี.ล.ปิ่น ทำถวายพระมงกุฎเกล้าฯ บ้าง”⁶

นอกจากการเป็นปฏิปักษ์ทางความคิดต่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยแล้ว แม้ม.ล.ปิ่นจะไม่เคยแสดงตนขัดขวางรัฐบาลคณะราษฎรอย่างชัดเจน แต่ก็สามารถสวมบทบาทผู้ยอมอยู่ใต้บังคับบัญชาของผู้ปกครองใหม่ที่ไม่ใช่บรรดาเจ้านายอีกต่อไป ชำยังสืบสาน รักษา และต่อ ยอดจุดยืนนิยมเจ้าของตนเอาไว้ได้อย่างมั่นคง หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ม.ล.ปิ่นยังคงรับราชการตามเดิม และดูเหมือนจะยังมีบทบาทสำคัญจนเป็นที่ยอมรับนับถืออย่างสูงจากคนในกระทรวงศึกษาธิการ (ที่เลือกข้างว่าจะอยู่ฝ่ายนิยมเจ้าด้วย)

1 ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 127.

2 นัยการยืมคำกล่าวขวัญของคนอื่นมาอ้างนั้น อาจตีความได้ทั้งอาการค่อนแคะและภววิสัยโดยทั่วไปที่ว่าราษฎรส่วนใหญ่แทบไม่ล่วงรู้ถึงเหตุการณ์ปฏิวัติในวันดังกล่าว แต่น้ำเสียงและท่าทีที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิวัติอยู่ในที่สื่อแสดงถึงความหมายที่ม.ล.ปิ่นต้องการสื่อสารไปในทางแรกมากกว่า กล่าวคือ ทำให้ภาพลักษณ์การกระทำของคณะราษฎรเป็นเรื่องน่าขบขันมากกว่ามีคุณค่าน่าจดจำ

3 ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 119.

4 ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (2518). *เล่มเดิม*. หน้า 94 – 102.

5 ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (ม.ป.ป.). *เล่มเดิม*. หน้า 64.

6 ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 219.

ใน พ.ศ.2475 หลังจากที่มี.ล.ปิ่นได้ย้ายมาเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹ มี.ล.ปิ่นได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกฝึกหัดครูมัธยม สังกัดคณะอักษรศาสตร์ (ภายหลังได้แยกมาจัดตั้งเป็นคณะครุศาสตร์) และได้ควบตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมหอวัง (ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2473 เดิมคือโรงเรียนประถมวัดหัวลำโพง) ที่เปรียบเสมือนโรงเรียนสอนสาธิตของแผนกฝึกหัดครูมัธยมและถือเป็นโรงเรียนสาธิตแห่งแรกในประเทศ ครั้น พ.ศ.2480 ได้รับมอบหมายให้จัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเพื่อรองรับแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับ พ.ศ.2479 ที่ต้องมีระดับเตรียมอุดมไว้ศึกษา ก่อนเข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น และจำต้องขยายสาขาของโรงเรียนเตรียมอุดมออกสู่ส่วนภูมิภาค ทว่าเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น โครงการจัดตั้งโรงเรียนสาขาจึงต้องระงับไป และในช่วงเวลาดังกล่าว มี.ล.ปิ่นได้มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษาไปพร้อมกับผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา

ถึงตรงนี้ก็ควรกล่าวด้วยว่า ในบรรดาอาจารย์รุ่นบุกเบิกของโรงเรียนเตรียมฯ มีหลายคนที่จะรวมอยู่ในเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้นว่า นายสนั่น สุมิตร (นักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงประจำศก 2470 อดีตอธิบดีกรมวิสามัญศึกษาที่รับตำแหน่งต่อจากพี่ชายคือหลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) อดีตอธิบดีกรมวิสามัญศึกษา ผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตรคนแรก และประธานคณะกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการอันเป็นโครงการระดับกระทรวงที่มีขนาดปริมาณงานกว้างขวางมากในช่วงต้นทศวรรษ 2500 โครงการดังกล่าวมุ่งหมายจัดการศึกษาทุกระดับรวมทั้งผลิตสิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาด้านวิชาการ ประวัติศาสตร์ และวรรณคดีจารีตแจกจ่ายไปยังสถาบันการศึกษาในส่วนภูมิภาค หลวงสวัสดิ์ เป็นผู้มีบทบาทต่อการฝึกหัดครูอย่างสำคัญ ด้วยเป็นผู้จัดรูปแบบโรงเรียนฝึกหัดครู และจัดการศึกษามัธยมสามัญศึกษาสมควรแก่ความรู้ความสามารถของคนสามัญที่ไม่ต้องชวนขวยเข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น เพราะโรงเรียนมัธยมถือเป็นมหาวิทยาลัยของชาวบ้านอยู่แล้ว)² และมี.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (อดีตรองอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา สาขาบางแสน คณะบดีคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว และนักประพันธ์ มี.ล.บุญเหลือเป็นอาจารย์และผู้บริหารที่มีบทบาทสำคัญทั้งด้านศึกษานานาชาติฝ่ายมัธยม เป็นผู้ร่างหลักสูตรวิชาภาษาไทยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และผลิตงานวิชาการด้านวรรณคดีศึกษาหลายชิ้น มี.ล.บุญเหลือเป็นผู้เสนอให้มีการปฏิรูปการศึกษาแก่มวลชนกลุ่มใหญ่ที่ยังขาดการศึกษา โดยไม่จำเป็นต้องเลื่อนฐานะขึ้นมาเสมอมวลชนกลุ่มน้อยที่มีการศึกษาอยู่แล้ว ด้วยเหตุผลที่ว่าคนกลุ่มใหญ่ไม่ทราบถึงปัญหาที่คนกลุ่มน้อยเผชิญ คือชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมจนเต็มไปด้วยความทุกข์ที่คนกลุ่มใหญ่ไม่มีโอกาสได้สัมผัส การให้การศึกษาจึงควรคำนึงถึงความสุขในชีวิตมากกว่าการมีชีวิตที่มั่งคั่งแล้วปราศจากความสุข³ อย่างไรก็ตาม มี.ล.บุญเหลือมีภูมิหลังเป็นบุตรของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

¹ ช่วงที่มี.ล.ปิ่นรับหน้าที่สอนคณิตศาสตร์แก่นิสิตอักษรศาสตร์ สอนภาษาไทยแก่นิสิตรัฐศาสตร์ และสอนภาษาอังกฤษแก่นิสิตเตรียมแพทย์ มี.ล.ปิ่นได้มีลูกศิษย์ที่จบออกไปมีตำแหน่งหน้าที่สำคัญในบ้านเมืองหลายคนหลากอาชีพ อาทิ ลูกศิษย์นักปกครองอย่างนายพ่วง สุวรรณรัฐ นายชานานู ยุวบูรณ์ หรือนายสนิท วิไลจิตต์ โปรดดูรายละเอียดใน มี.ล.ปิ่น มาลากุล. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 27.

² หลวงสวัสดิ์สารศาสตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร). (2516). หน้า คำไว้อาลัยของมี.ล.ปิ่น มาลากุล, 55 – 87.

³ โปรดดูรายละเอียด ใน มี.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2525). ปัญหาการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคมไทย ในปัจจุบันและอนาคต ใน *คุรุปริทัศน์ ฉบับพิเศษ การศึกษา 200 ปี*. บรรณาธิการโดย อำนาจ เย็นสบาย; และคนอื่น ๆ. หน้า 80 – 81.

(ม.ร.ว.หลาน กุญชร) เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการในรัชการที่ 5 และเป็นน้องสาวของม.ล.บุปผา นิมมานเหมินท์ เจ้าของนามปากกา*ดอกไม้สด* ภริยานายสุกิจ นิมมานเหมินท์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการต่อจาก สมัยม.ล.ปิ่น)¹

ล. พ.ศ.2489 ม.ล.ปิ่นในวัยย่าง 43 ปีได้รับตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการยาวนานไปจนถึง การรัฐประหาร พ.ศ.2500 ในระหว่างนั้น ผลงานชิ้นสำคัญอย่างหนึ่งคือการซื้อที่ดินเพื่อจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร ซึ่งต่อมาจะเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา ดูเหมือนว่าม.ล.ปิ่นมักจะอ้างถึง คราวที่ได้เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 ณ พระที่นั่งบรมพิมาน เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ.2489 และมีพระราชดำรัส ส่วนพระองค์กับตนว่า “อย่าให้ข้าพเจ้าทิ้งการศึกษา” ต่อเมื่อวันที่รัชกาลที่ 8 สวรรคต ตรงกับวันที่ม.ล.ปิ่น เดินทางไปสำรวจที่ดินเพื่อจะซื้อสำหรับก่อสร้างโรงเรียนพอดี² ทั้งยังให้ความเห็นถึงพระบารมีของรัชกาลที่ 9 เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ว่า “โรงเรียนฝึกหัดครูล้มลุกคลุกคลานตลอดมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ โรงเรียนฝึกหัดครูก็เริ่มเป็นปึกแผ่น”³ และด้วย “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงทราบเรื่องการศึกษาในข้อแรก คือ เรื่องการฝึกหัดครูจะมาสร้างรากฐาน ที่ประสานมิตร รู้สึกว่าเรื่องนี้เป็นของพระองค์... สถานที่แห่งนี้เป็นของพระองค์ตั้งแต่เริ่มแรก”⁴ ม.ล.ปิ่น ได้พยายามตามสืบหลังจากตนเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 จนได้ความว่า “ภายหลังมีพระราชดำรัสเรื่องนี้กับใครบ้าง ก็ได้ทราบมาอย่างแน่นอนว่าได้ทรงนำเรื่องนี้ไปปรับสั่งแก่สมเด็จพระอนุชาธิราชภูมิพลอดุลยเดช”⁵ ถือเป็นการเชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์เข้ากับพระราชกรณียกิจด้านการศึกษา ซึ่งใน พ.ศ.2493 ทางกระทรวงศึกษาธิการได้ขอพระราชทานชื่อให้แก่โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงว่า “ภูมิพลวิทยาลัย” ที่น่าเชื่อว่า ม.ล.ปิ่น เป็นคนต้นคิดในเรื่องการขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยม.ล.ปิ่นได้บันทึกไว้ใน หนังสือต้นร่างก่อนที่จะมีการเสนอต่อคณะรัฐมนตรีว่า “ได้ทราบทางสำนักพระราชเลขาธิการแล้ว”⁶

¹ ผู้ที่สนใจบันทึกเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ โปรดอ่านได้จาก ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2516). *ความสำเร็จและความล้มเหลว*.

² เหตุการณ์ที่ม.ล.ปิ่นเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 ในฐานะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้กลายเป็นตำนานเรื่องเล่าที่ทรงพลังที่สุด เกี่ยวกับการก่อตั้งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เอาเข้าจริงแล้ว การเข้าเฝ้าฯ ของม.ล.ปิ่น ไม่มีผู้ใดยืนยันได้ว่าในหลวง ได้มีพระราชปฏิสันถารอะไรด้วย เรื่องที่ม.ล.ปิ่นกราบบังคมทูล อาจนอกเหนือการก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู แต่ได้นำเอาประเด็น เรื่องการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูที่ตนกำลังรับผิดชอบอยู่นั้น มารวมเข้ากับกรณียการเข้าเฝ้าฯ เพื่อทำให้คำพูดของตนมีน้ำหนัก โดยม.ล.ปิ่นยังกล่าวด้วยว่า “ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำตามพระบรมราชโองการ ก็ไม่ทราบว่าจะไปกราบบังคมทูลขอตัวจากผู้ใด เพราะพระองค์ก็สวรรคตเสียแล้ว” เท่ากับอย่างไรก็ต้องจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู และเมื่อเกิดกรณีสวรรคตขึ้น ทำให้คำพูด ของม.ล.ปิ่นดูขลังยิ่งขึ้น เมื่อเห็นว่าการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นพระราชประสงค์ก่อนสิ้นรัชกาลที่ปิตุจฉาอย่างน่าเศร้า โปรดพิจารณาข้อเขียนของม.ล.ปิ่นเรื่อง “อินไซด์ประสานมิตร” ใน หนังสือที่ระลึกวันเปิดอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 50 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 28 เมษายน 2542. (2542). หน้า 28.

³ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2516). *เรื่องการศึกษา*. หน้า 10.

⁴ สาคร ช่วยประสิทธิ์. (2555). *รู้อดีตเพื่อเข้าใจปัจจุบัน*. หน้า 168.

⁵ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (2539). หน้า 18.

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สร.0201.14.1/37* เรื่อง โรงเรียนฝึกหัดครูถนนประสานมิตร (พ.ศ.2493).; และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) *ศบ.15.11.1/9* เรื่อง ขอพระราชทานชื่อโรงเรียนฝึกหัดครูประสานมิตร (19 – 21 เมษายน พ.ศ.2493). ครบบันทึกไว้ด้วยว่าใน พ.ศ.2493 ที่มีการขอพระราชทานชื่อภูมิพลวิทยาลัยนั้น มีม.จ.นิกรเทวัญ เทวกุล เป็นราชเลขาธิการ ขึ้นตรงกับหม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ (ม.ร.ว.เฉลิมลาภ ทวิวงศ์) เลขาธิการพระราชวัง ซึ่งมีฐานะเป็น นักเรียนมหาดเล็กกับใช้รุ่นเดียวกับม.ล.ปิ่น จึงไม่ใช่เรื่องลำบากนักในการติดต่อกับทางราชสำนัก

อย่างไรก็ตาม โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงก็มิได้รับพระราชทานชื่อที่ขอลาไปแต่อย่างใด กระทั่งยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยแล้วจึงได้รับพระราชทานนาม “ศรีนครินทรวิโรฒ” ที่มีความสอดคล้องใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทั้งนี้ สุรเชษฐ์ สุขลากิจ ได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการขอพระราชทานนามมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒนั้น มีนัยทางการเมืองและความเคลื่อนไหวทางความคิดของนิสิตนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา ก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ในการเรียกร้องให้ยกฐานะวิทยาลัยขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย และความเคลื่อนไหวของฝ่ายสถาบันกษัตริย์เองที่เริ่มเข้าหากลุ่มนิสิตนักศึกษา รวมถึงการเสด็จมาพระราชทานปริญญาบัตรที่ถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญยิ่ง เป็นการสอดประสานให้สถาบันกษัตริย์กับกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่มีความใกล้ชิดกันมากขึ้น¹

ม.ล.ปิ่นเคยกล่าวว่าการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นการระงับโรคระบาดที่แพร่กระจายไปทั่วโลกในเวลานั้น คือปัญหาความวุ่นวายของนิสิตนักศึกษาที่รวมตัวกันประท้วงเรียกร้องในมหาวิทยาลัยแต่ละประเทศ สำหรับประเทศไทย เมื่อมีเหตุนิสิตนักศึกษาทะเลาะวิวาทกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมและทรงดนตรีเพื่อขจัดความขุ่นข้องหมองมัว ทำให้มหาวิทยาลัยในไทยมีความสงบเรียบร้อยกว่าที่ใดในโลก (อย่างน้อยคือก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ) โดยม.ล.ปิ่นให้ความเห็นว่าเพราะ “เราถือพระพุทธศาสนา และมีพระมหากษัตริย์ ซึ่งทุกคนเคารพสักการะ”²

และเห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานปริญญาบัตรที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา ถนนประสานมิตรเป็นครั้งแรก พ.ศ.2502 ก่อนหน้านั้นเป็นหน้าที่ของนายกรัชมন্ত্রী รัฐมนตรี หรือปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งปราศจากความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีการ เทียบไม่ได้กับการที่ครั้งหนึ่งในชีวิตของนิสิตนักศึกษาจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยิ่งไปกว่านั้น การเสด็จพระราชทานปริญญาบัตรแต่ละครั้ง นอกจากผู้บริหาร กรรมการสภาวิทยาลัย บุคลากรทางการศึกษา และนิสิตนักศึกษา ยังรวมถึงผู้ทรงเกียรติจากหลากหลายสถาบันเข้าร่วมพิธีดังกล่าว อาทิ กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการ อธิการบดีของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในพระนคร ผู้มีอุปการคุณ เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ เลขาธิการคุรุสภา อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ผู้แทน USOM มหาวิทยาลัยอินเดียนา มูลนิธิ Fulbright และ UNESCO เป็นต้น³ ภาพการมาชุมนุมเข้าเฝ้าฯ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรโดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหัวใจสำคัญของงาน ก่อเกิดพื้นที่ให้ชนชั้นนำและเครือข่ายทางการศึกษาได้มาพบปะพูดคุยกัน และพร้อมกันยกยกเขตสถาบันกษัตริย์เป็นหลักยึดเหนี่ยวแก่ผู้มาร่วมงานจะได้ชื่นชมพระบารมี นัยตามกล่าวนี้ ยิ่งขับเน้นให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมค่อย ๆ ก่อตัวเข้มแข็งบนฐานพลังมวลชนสนับสนุน รวมตลอดจนพระราชอำนาจนำด้านการศึกษาที่เพิ่มพูนขึ้นทุกที

¹ สุรเชษฐ์ สุขลากิจ. (2558, สิงหาคม – 2559, กรกฎาคม). ความเป็นมาทางการเมืองของชื่อพระราชทาน “ศรีนครินทรวิโรฒ” (ปี 2513 – 2517). *วารสารประวัติศาสตร์*. 40: 77 – 107. นอกจากนี้ สำหรับบทวิเคราะห์เรื่องความเคลื่อนไหวของกลุ่มนิยมเจ้า สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลได้ศึกษา ตั้งข้อสังเกตและวิเคราะห์ไว้อย่างลุ่มลึก โปรดพิจารณา ใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. หน้า 115 – 218.

² ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 17 – 18.

³ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สป.5.11.6/19* เรื่อง งานทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต และพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา (พ.ศ.2502).

หลังการรัฐประหารโค่นอำนาจรัฐบาลจอมพลป. ม.ล.ปิ่นได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรมในรัฐบาลของนายพจน์ สารสิน¹ กระทั่งเข้าสู่รัฐบาล พล.ท.ถนอม กิตติขจร (ยศขณะนั้น) ได้มีการยุบกระทรวงวัฒนธรรม ม.ล.ปิ่นจึงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเพียงตำแหน่งเดียวต่อเนื่องมาจนกระทั่งรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ครั้น พ.ศ.2506 อันถือเป็นช่วงท้ายของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ครบวาระที่ม.ล.ปิ่นต้องเกษียณอายุราชการแต่ก็ได้ดำรงตำแหน่งต่อมาจนกระทั่ง พ.ศ.2512 ที่จะมีการเลือกตั้งและคณะรัฐมนตรีหมดวาระลง ตลอดจนมีการเตรียมการจัดตั้ง พรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอมเพื่อหวังสืบทอดอำนาจ โดยม.ล.ปิ่นได้รับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาพรรค² อย่างเป็นทางการใดก็ตาม ภายหลังการเลือกตั้ง พรรคสหประชาไทยได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล ม.ล.ปิ่นได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมาชิกวุฒิสภา

เมื่อม.ล.ปิ่นพ้นจากตำแหน่งทางการเมืองแล้ว ม.ล.ปิ่นยังคงรับหน้าที่ทางราชการและเพื่อสาธารณประโยชน์ ทั้งกรรมการ ประธานกรรมการให้กับองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา มักมีชื่อของม.ล.ปิ่นปรากฏอยู่ นัยว่าม.ล.ปิ่นเป็นบุคคลสาธารณะที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูง มีอิทธิพลและเครือข่ายที่สามารถทำให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย ทั้งนี้ เมื่อเข้าสู่ช่วงปัจฉิมวัย ม.ล.ปิ่นได้รับพระราชทานน้ำสงกรานต์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดุจเดียวกับพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์เป็นประจำทุกปี ในแง่หนึ่ง การที่เจ้าปลายแถวอย่างม.ล.ปิ่นได้รับพระมหากรุณาธิคุณถึงเพียงนี้ คงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นไม่บ่อยนักหากอยู่ในบรรยากาศสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยเหตุที่หม่อมหลวงเป็นคำหน้าชื่อราชินิกุลที่มีใช้เจ้านาย เป็นเพียงสามัญชนที่สืบสายโลหิตต่อลงมา จากพระอนุวงศ์ที่จะสืบลี้นำหน้านามลงในชั้นนี้ (และใช้ ณ อยุธยา เดิมทำยราชสกุลในชั้นต่อไป) ทว่าสำหรับม.ล.ปิ่นแล้ว กลับได้รับการยกย่องเทียบได้กับเจ้านายที่ต้องใช้คำราชาศัพท์ด้วยทั้งจากในวังและแวดวงสังคม ประกอบกับตำแหน่งรัฐมนตรีซึ่งเสมอด้วยเสนาบดียุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง สะท้อนให้เห็นการย้อนสู่แนวคิดแบบอนุรักษนิยมอย่างโดดเด่นของสังคมไทยในช่วงเวลาหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

¹ มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการรวบรวมคณะรัฐมนตรีของนายพจน์เมื่อ พ.ศ.2500 อยู่บางประการคือ จากจำนวนรัฐมนตรีและรัฐมนตรีช่วยทั้งหมด มีเจ้านายเพียง 2 รายเท่านั้น ได้แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปกประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กับม.ล.ปิ่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงวัฒนธรรม นอกจากนี้ตามบันทึกของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ยังกล่าวถึงการเลือกม.ล.ปิ่นให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วยว่านายพจน์และจอมพลสฤษดิ์เป็นคนเลือก โดยให้พล.ต.เผชัญ นิมิบุตร (ยศขณะนั้น) กับม.ล.ปิ่นไทย มาลากุล (ลูกพี่ลูกน้องของม.ล.ปิ่น) เป็นผู้มาเชิญ ซึ่งในเวลานั้นม.ล.ปิ่นมีความเสียหายหน้าที่ปลัดกระทรวงเป็นอย่างมาก ทั้งยังเอ่ยว่า “ไม่เคยอยากเป็นรัฐมนตรี ไม่เคยนึกฝันและไม่สมัคร แต่ลงท้ายก็ตัดสินใจว่าจะเสียสละ เพราะเห็นใจคณะทหาร” และนายพจน์ยังได้กล่าวกับม.ล.ปิ่นว่า “คุณปิ่นเป็นผู้ที่มีคนนับถือและเชื่อถือมาก รวมทั้งชาวต่างประเทศด้วย แต่เราก็มีภาระจัดการเลือกตั้งให้เรียบร้อยเท่านั้น ทำเรื่องนั้นเสร็จเราก็จะออกให้คนอื่นเขาทำต่อไป คณะของเราจะอยู่ในตำแหน่งเพียง 3 เดือนเท่านั้น” ครั้นมีการนำคณะรัฐมนตรีเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า “form คณะรัฐมนตรีได้รวดเร็วดี ขอให้ช่วยกันทำงาน สะอาดที่เคยกยุ่งเหยิงให้เรียบร้อยให้สามัคคี คิดถึงประโยชน์ของบ้านเมือง” โปรดดูรายละเอียดใน ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (2518). เล่มเดิม. หน้า 206 - 207; และ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). เล่มเดิม. หน้า 167.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.19/1 เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาพรรคสหประชาไทยและประชุมที่ปรึกษาพรรค (พ.ศ.2511).

ความสัมพันธ์สนมใกล้ชิดกับราชสำนักปรากฏแม้กระทั่งในเรื่องส่วนตัว เช่นเมื่อคราวที่ท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลากราบบังคมทูลกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าตนสมรสกับสามีมากกว่า 50 ปี ยังมีได้รับพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ ซึ่งก็มีพระราชกระแสรับสั่งลงมาว่าจะพระราชทานให้ พร้อมกับมีการพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ 9 ชั้น 2 อันถือเป็นบำเหน็จราชการในพระองค์ (และไม่ใช้เรื่องปกติที่รัฐมนตรีกับภริยาจะพึงได้รับถึงขั้นสูงเพียงนี้) เมื่อ พ.ศ.2528¹ ม.ล.ปิ่นถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 5 ตุลาคม พ.ศ.2538 สิริอายุได้ 92 ปี และต่อมาอีกเพียง 2 ปี ท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลาผู้เป็นภริยา ก็ได้ถึงแก่อนิจกรรม

ใครเป็นใครในกระทรวงศึกษาธิการ : การรวบรวมเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ และระบบบริหารต่างตอบแทน

การรวมตัวเป็นกลุ่ม (factions) ในแต่ละหน่วยงานราชการ ไม่ต่างไปจากกลุ่มทางการเมืองที่มีทัศนคติ และอุดมการณ์ รวมไปถึงเป้าหมายที่มีทิศทางเดียวกัน เช่น กลุ่มทางการเมืองในประเทศไทย ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ได้มีการแบ่งแยกกลุ่มผู้มีอำนาจออกเป็นขั้วต่าง ๆ เป็นต้นว่ากลุ่มชอยราชครุที่นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ กับพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ในขณะที่กลุ่มสี่เสาเทเวศร์นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ผู้มีบริหารทหารบกแวดล้อมอยู่บริเวณรอบที่พักร² การแบ่งกลุ่มโดยยึดหลักจากฐานที่มั่นของแต่ละฝ่าย อาจช่วยให้สามารถนิยามลักษณะของกลุ่ม หัวหน้ากลุ่ม เครือข่ายภายในกลุ่มและนอกกลุ่มที่ถักทอเชื่อมโยงผ่านผลประโยชน์ที่ร่วมกัน แจกเช่นเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการนับแต่ช่วงทศวรรษ 2490 ที่ตำแหน่งรัฐมนตรีมีการเปลี่ยนแปลงบ่อยครั้ง แต่มีตำแหน่งข้าราชการประจำที่มั่นคงและยืนยงที่สุดเป็นหลักชัยให้กลุ่มข้าราชการสามารถยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งได้ คือตำแหน่งปลัดกระทรวง ภายใต้การนำของ ม.ล.ปิ่น ผู้มีชาติวุฒิสืบเชื้อสายราชินิกุล สามารถเข้านอกออกในติดต่อกับราชสำนักได้ตลอด (อาจด้วยความสามารถของตนเอง ภริยา หรือผ่านทางกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) คุณวุฒิจบการศึกษาจากอังกฤษ และวัยวุฒิถึงพร้อมจะเป็นผู้บริหารระดับสูง ด้วยเหตุนี้ ม.ล.ปิ่นจึงอาจถือเป็นผู้นำเครือข่ายชนชั้นนำทางการศึกษาของไทยมาตั้งแต่เริ่มดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง จนสามารถขึ้นสู่ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการได้ในที่สุด และ

¹ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 227; และ ท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (ม.ป.ป.) *เล่มเดิม*. หน้า 30 – 33. นอกจากนี้ ประเด็นเรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับสืบตระกูลจูลจอมเกล้า ม.ล.ปิ่นได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ.2510 (พร้อมกับนายควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี) อันถือเป็นชั้นสูงสุดของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ และเป็นสัญลักษณ์ยืนยันถึงความใกล้ชิดกับราชสำนัก เพราะตราจูลจอมเกล้าถือเป็นพระราชอิสริยาภรณ์ที่พระราชทานเป็นบำเหน็จแก่ผู้สนองงานส่วนพระองค์ อีกทั้งท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลาผู้เป็นภริยา ก็ได้รับพระราชทานตราเดียวกันนี้ ที่ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ ใน พ.ศ.2516 ทำให้ได้คำนำหน้านามว่าท่านผู้หญิง (ซึ่งเจ้าตัวอ้างว่าได้รับพระราชทานตราจูลจอมเกล้าโดยมิได้มีผู้ใดขอให้ หากแต่ทรงพระกรุณาฯ พระราชทานให้ด้วยพระองค์เอง และตัวท่านผู้หญิงก็สามารถขอพระราชทานตราจูลจอมเกล้าให้ใครต่อใครได้อีกด้วย ดังนั้น เมื่อพิจารณาบทบาทของท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลาในช่วงทศวรรษ 2500 ดูเหมือนจะยังมีความใกล้ชิดกับราชสำนักมากขึ้น เห็นได้จากท่านผู้หญิงดุขุฎีได้เป็นกรรมการมูลนิธิราชประชาสมาสัย อันเป็นองค์กรหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชกรณียกิจในทางสาธารณกุศลของสถาบันกษัตริย์) การได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงเช่นเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นความใกล้ชิดกับในวังของม.ล.ปิ่น และภริยาอย่างมาก โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน ท่านผู้หญิงดุขุฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (ม.ป.ป.) *เล่มเดิม*. หน้า 16 – 56.

² อิกานต์ ศรีนารา. (2562). *กลุ่มสี่เสาเทเวศร์*. (ออนไลน์).

ต่างก็อยู่ในแต่ละตำแหน่งเป็นเวลายาวนานจนมีผู้บริหารน้อยคนนักที่จะอยู่ได้เท่า การรวบรวมบริวารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2490 - 2512 เพื่อให้การดำเนินงานภายในกระทรวงลุล่วงไปได้ด้วยดีจึงเป็นสิ่งที่จะต้องอธิบายให้เห็นกระบวนการดังกล่าว ว่าใครเป็นใครบ้างในแต่ละช่วงเวลา เพื่อพิจารณาให้เห็นความสัมพันธ์อันแยบยลของเครือข่ายดังกล่าว

ดูเหมือนการจะบ่งบอกได้ว่าใครเป็นใครในแต่ละองค์กรจำเป็นต้องมีตำแหน่งที่เปรียบได้กับสัญลักษณ์ศูนย์กลางแห่งการใช้อำนาจ ซึ่งการที่จะได้ก้าวขึ้นไปสู่ตำแหน่งดังกล่าวต้องอาศัยปัจจัยแวดล้อมหลายประการ แต่ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้นการฝากตัวชอญอยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์ เป็นบริวารต่างตอบแทนให้แก่กันระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา สำหรับม.ล.ปิ่นแล้ว การสร้างสายสัมพันธ์กับข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เริ่มต้นตั้งแต่เพื่อนร่วมรุ่นนักเรียนนอกและสมัยที่ตนเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย/โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีลูกศิษย์ลูกหาที่ม.ล.ปิ่นเล็งเห็นศักยภาพและคัดเลือกเข้าสู่ระบบบริวารเครือข่ายผ่านการให้ทุนการศึกษาไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ และผูกมัดยื่นข้อเสนอต่างตอบแทนบุคลากรเอาไว้กับกระทรวง เช่น ตำแหน่งอธิบดี หรือปลัดกระทรวงในช่วงที่ม.ล.ปิ่นถือครองอำนาจ ด้วยเหตุนี้ บรรดาบริวารภายในกระทรวงศึกษาธิการจึงทำหน้าที่ไม่ต่างจากตัวแทน (agent) ที่เปิดเผยตัวตนอย่างตรงไปตรงมา แทนตัวผู้นำหรืออุดมการณ์ผลประโยชน์ที่ร่วมกันบนความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย¹

นับแต่ต้นทศวรรษ 2490 หลังสงครามโลกครั้งที่สองจบลงและหลังการทำรัฐประหาร นายควงไต่รงค์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ไม่นานอำนาจดังกล่าวก็ตกอยู่ในมือจอมพล ป. จนกระทั่งถูกรัฐประหารใน พ.ศ.2500 อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบโครงสร้างของกระทรวงศึกษาธิการไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ รัฐมนตรีช่วยว่าการ และรัฐมนตรีสั่งราชการยังคงเป็นคนที่ถูกเลือกสรรมาแล้วจากฝ่ายการเมืองที่มีทหารเป็นผู้คุมอำนาจ และมีการสลับผลัดเปลี่ยนอยู่บ่อยครั้ง การปฏิบัติงานและความประสานต่อเนื่องทางราชการ มักเป็นเรื่องของผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำ อย่างเช่นปลัดกระทรวงที่เป็นตำแหน่งสำหรับข้าราชการพลเรือนซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในกระทรวงมานานจนรู้งาน เหตุตั้งนั้น ตั้งแต่ พ.ศ.2490 - 2500

¹ ความสนิทสนมใกล้ชิดระหว่างม.ล.ปิ่นกับบรรดาเพื่อนร่วมรุ่นนักเรียนนอกและศิษยานุศิษย์ แสดงผ่านกิจกรรมหลายวาระ อาทิ การเขียนคำไว้อาลัยให้แก่หนังสืออนุสรณ์งานศพแก่เพื่อนเก่าและลูกศิษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยข้อความแสดงความสัมพันธ์ทั้งในทางหน้าที่การงาน และเรื่องส่วนตัว ดังที่ท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลาบันทึกไว้ว่า “ม.ล.ปิ่นไม่ชอบพูดกับใคร นอกจากเพื่อนนักเรียนเก่ากับลูกศิษย์ที่เคยสอนมานั้น” ด้วยเหตุนี้ การตั้งเอาคนของตัวเองมาทำงานย่อมรับประกันได้ว่าจะสามารถควบคุมความคิดและการกระทำไม่ให้เกิดความแตกแยกในองค์กรได้ในระดับหนึ่ง เมื่อคำนึงว่าอาจารย์ (ม.ล.ปิ่น) สั่งลูกศิษย์ (อธิบดีกรม/ปลัดกระทรวง) คงต้องเชื่อฟังมากกว่าปฏิเสธเป็นธรรมดา ลักษณะการเช่นนี้ส่งผลให้ระบบบริวารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการระหว่างทศวรรษ 2490 - 2500 มีความเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า เหล่าบริวารต่างตอบแทนในปกครองของม.ล.ปิ่นนั้น อาจแบ่งได้เป็นสองรุ่นจากสถานะความสัมพันธ์ คือ รุ่นเพื่อนเป็นกลุ่มนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มักจบการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ขณะที่รุ่นลูกศิษย์เป็นกลุ่มนักเรียนจากโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและนิสิตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้รับทุนให้ไปศึกษาต่อยังสหรัฐฯ การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการศึกษาจากอังกฤษเป็นสหรัฐฯ ย่อมส่งผลต่อวิถีคิดและการทำงานของบุคลากรในกระทรวงศึกษาธิการที่ต่างรุ่นกัน โปรดดู ท่านผู้หญิงดุขภูมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา. (ม.ป.ป.). *เล่มเดิม*. หน้า 47.

ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการมีการเปลี่ยนตัวไปมาถึง 7 คน¹ สำหรับตำแหน่งปลัดกระทรวงได้ม.ล.ปิ่นมาเป็น ผู้ดูแลรับผิดชอบต่อเนื่องจนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ทำการรัฐประหาร บทความนี้จึงแบ่งช่วงเวลาของเครือข่าย อุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการออกเป็นสองช่วง คือ

ช่วงแรก) สมัยม.ล.ปิ่นดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง ถือเป็นระยะตั้งไข่ในการรวบรวมเหล่าบริวาร ต่างตอบแทนที่ยังสานสัมพันธ์กันไม่สนิทแน่นชัดเจนนัก ทั้งนี้อาจด้วยบรรยากาศทางการเมืองที่พลั้งฝ่าย นิยมกษัตริย์ยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ตลอดจนม.ล.ปิ่นยังปราศจากอำนาจสั่งการในมืออย่างเบ็ดเสร็จ แต่ด้วย อำนาจทางการเมืองและบารมีของพล.อ.มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ผู้ได้รับการยอมรับ นับถือจากคณะรัฐบาลและประชาชน เหตุเพราะพล.อ.มังกร แม่ทัพบูรพามีชัยเหนือการรบในสงครามอินโดจีน ทำให้กระทรวงศึกษาธิการได้รับอนุมัติงบประมาณเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง นับแต่ทศวรรษ 2490 กระทรวงศึกษาธิการ ได้รับการจัดสรรงบประมาณ 38.4 ล้านบาท กระทั่งเข้าสู่ต้นทศวรรษถัดมา งบประมาณได้เพิ่มขึ้นเป็น 1,253.5 ล้านบาท หรือกว่า 32.6 เท่า ในระยะเวลาเพียงหนึ่งทศวรรษ² นอกจากนี้ยังรวมถึงความช่วยเหลือด้านงบประมาณ และทางเทคนิคจากองค์การระหว่างประเทศอีกด้วย การเพิ่มขึ้นของงบประมาณตามมาด้วยการขยายงาน ม.ล.ปิ่นได้จัดวางคนของตนเข้าทำงานอย่างแนบเนียน มีการตั้งกรมวิชาการและกรมการฝึกหัดครูขึ้นเพื่อ ขยายงานด้านหลักสูตร ตำราเรียน และการสร้างครูให้เพียงพอต่อจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น โดยครูจำนวน ไม่น้อยได้ผ่านการอบรมศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง/วิทยาลัยวิชาการศึกษาที่เน้นผลิตครูในเชิงปริมาณ ให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ³

ช่วงหลัง) สมัยม.ล.ปิ่นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ การได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้ควบคุมงาน ด้านการศึกษา ยิ่งหนุนเสริมให้เกิดการกระชับความสัมพันธ์และรวบรวมอำนาจภายในกระทรวงศึกษาธิการ ตกอยู่กับกลุ่มเครือข่ายม.ล.ปิ่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งบริวารแต่ละคนเสมอด้วยตัวตนที่กระทำการลงมือผ่านบทบาท หน้าที่ของตนแตกต่างกันไป เพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่มคือการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ กลไกรัฐ ที่มุ่งสู่สมัยแห่งการพัฒนาและฟื้นฟูความเป็นสัญลักษณ์ของชาติแก่สถาบันกษัตริย์ ทั้งนี้ ผลประโยชน์ ของบริวารแต่ละคนย่อมมีแตกต่างกันบ้าง บางคนอาจถึงพร้อมด้วยลาภยศในหน้าที่การงาน ประกอบกับการได้ใกล้ชิด ผู้มีอำนาจและบารมีอย่างแนบแน่น เน้นย้ำให้การอุปถัมภ์ยังรากลึกลงในวงราชการไทยจนกลายเป็น มาตรฐานความสัมพันธ์ของระบบ

¹ ในจำนวน 7 คน คือ นายเดือน บุนนาค (พ.ศ.2489 – 2490), น.อ.พระยาศราภักย์พิพัฒน์ (พ.ศ.2490 – 2491), ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (พ.ศ.2491), พล.อ.มังกร พรหมโยธี (พ.ศ.2491 – 2492 สมัยแรก), พล.ต.สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ (พ.ศ.2492 – 2494), นายเลียง ไชยการ (พ.ศ.2494), พล.อ.มังกร พรหมโยธี (พ.ศ.2494 – 2500 สมัยสอง), และพล.อ.ท.มูณี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษดิ์ (พ.ศ.2500) กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). *ประวัติกระทรวง ศึกษาธิการ 2435 – 2507*. หน้า 1111 – 1112.

² โปรดดูสถิติงบประมาณกระทรวงศึกษาธิการ ใน *แหล่งเดิม*. หน้า 1127 – แผ่นพับ.

³ อย่างไรก็ดี ยังต้องมีการค้นคว้าวิจัยในทางหลักสูตรและสถิติการเข้าศึกษาโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง/วิทยาลัยวิชาการ ศึกษาต่อไป ว่าอุตสาหกรรมการผลิตครูในระยะก่อนยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยนั้น มุ่งอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนมีทัศนคติ และแนวคิดต่อการจัดการศึกษาอย่างไร ทั้งนี้ อาจพิจารณาผ่านหัวข้อปริญญาโทในระดับบัณฑิตศึกษาด้วย แต่จากบุคคล ที่มีส่วนวางรากฐานการผลิตครู อาทิ ม.ล.ปิ่น มาลากุล หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) และนายสาโรช บัวศรี ล้วนมีความสัมพันธ์ในเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมร่วมกัน

หากพิจารณาจากโครงสร้างการบริหารงานภายในกระทรวงศึกษาธิการ ย่อมแบ่งได้กว้าง ๆ คือ รัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดีกรม ผู้อำนวยการ/หัวหน้ากองต่าง ๆ ที่สังกัดในกระทรวง ซึ่งตลอดทศวรรษ 2490 - 2510 กระทรวงศึกษาธิการประกอบไปด้วย 8 กรม 1 สภา คือ กรมพลศึกษา กรมวิสามัญศึกษา (เดิมคือกรมสามัญศึกษา) กรมอาชีวศึกษา กรมสามัญศึกษา (เดิมคือกรมประถมศึกษา) กรมวิชาการ กรมการฝึกหัดครู กรมการศาสนา กรมศิลปากร และครูสภา ในชั้นแรกแต่ละกรมยังคงมีอธิบดีที่ปะปนระหว่างข้าราชการหลากหลายชั้นการเมือง เป็นตัวแทนผลประโยชน์ต่อเนื่องมาจากรัฐบาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง มีเพียงไม่กี่กรมที่สามารถทำงานประสานประโยชน์ภายใต้การนำของม.ล.ปิ่นได้ การที่อธิบดีแต่ละกรมมีรัฐมนตรีหรือผู้มีอำนาจทางการเมืองหนุนหลังอยู่ทำให้เครือข่ายของม.ล.ปิ่นยังปฏิบัติงานได้ไม่เต็มที่ อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของขนาดบทความจะขอยกเพียงตัวอย่างผู้ที่สืบบทบาทสำคัญ มาแสดงให้เห็นการทำงานและผลของเครือข่ายเท่านั้น

เมื่อม.ล.ปิ่นก้าวสู่ตำแหน่งปลัดกระทรวง งานสำคัญคือเร่งรัดจัดการฟื้นฟูสภาพการศึกษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทั้งนี้ก่อนปรกใน พ.ศ.2492 ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) นำมาสู่การจัดทำโครงการด้านการศึกษา ร่วมกับองค์การระหว่างประเทศหลายโครงการ ทั้งนี้ โครงการต่าง ๆ เป็นช่องทางให้ม.ล.ปิ่นสามารถสอดแทรกแนวคิดและอุดมการณ์ราชาชาตินิยมพร้อมไปกับการจัดการโครงการ อาทิ การปรับปรุงหลักสูตร ตำราเรียน/สื่อสิ่งพิมพ์ และการชักนำสถาบันกษัตริย์ให้เข้ามาสืบบทบาท เช่น การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยม หรือพระราชทานปริญญาบัตร เป็นต้น ซึ่งโครงการระยะแรกมักมีลักษณะนำร่อง มุ่งเน้นการสำรวจปัญหาสภาพการศึกษา และวิธีการแก้ไขปัญหา โดยสรรหาพื้นที่สำหรับทดลองและปฏิบัติงานร่วมกับผู้เชี่ยวชาญจากองค์การระหว่างประเทศ เป็นต้นว่าโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา (พ.ศ.2494) และโครงการศูนย์อบรมส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ.2497) ทั้งสองโครงการได้มีตัวอย่างนายอภัย จันทวิมล ผู้ได้รับฉายาว่า “ขุนพลการศึกษา” มาเป็นประธาน ดังที่ม.ล.ปิ่นกล่าวถึงด้วยบทร้อยกรองว่า “เมื่อเขามิงานใหม่ใครทำเล่า เช่นโครงการฉะเชิงเทราเป็นงานใหญ่ งาน ศ.อ.ศ.อ. ก็เบาใจเมื่อได้คุณอภัยมานำทาง” ประกอบเข้ากับบุคลิก “เป็นผู้หยิ่งที่ทำปัญหาไว้ เป็นผู้ใหญ่ปฏิบัติระมัดระวัง” ทั้งนี้ นายอภัยจบการศึกษาทางกฎหมายจากประเทศอังกฤษ (เป็นนักเรียนไทยที่ออกไปศึกษาต่อยังต่างประเทศร่วมรุ่นกับม.ล.ปิ่น และได้รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี) หลังสำเร็จการศึกษากลับมา นายอภัยได้รับตำแหน่งเป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษ ก่อนจะเข้ามาสืบบทบาทในกระทรวงศึกษาธิการ ได้เป็นอธิบดีกรมพลศึกษา และกรมสามัญศึกษา พร้อม ๆ กับหลวงปราโมทย์จรรยาวิภาส (ปราโมทย์ จันทวิมล) พี่ชายของนายอภัย (เข้าเรียนที่เมืองไบรตัน (Brighton) ด้วยกันกับม.ล.ปิ่น) ที่ได้ครองตำแหน่งอธิบดีกรมอาชีวศึกษา เพื่อให้งานด้าน “หัตถศึกษา” ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 ที่มุ่งให้ผู้เรียนคำนึงถึงศักยภาพของตนสำหรับเป็นแนวทางการประกอบอาชีพ และตอบรับกับการอุตสาหกรรมบรรลุผล กระทั่งนายอภัยได้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงระหว่าง พ.ศ.2504 - 2511 อันเป็นช่วงเวลาที่ม.ล.ปิ่นเป็นรัฐมนตรีอย่างยาวนาน ต่อมา นายอภัยก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรีพระราชทาน นอกจากนี้ นายอภัยยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพลถนอม โดยนายอภัยเป็นสมาชิกกลุ่มวันอังคารที่มักมาพบปะสังสรรค์กันที่บ้านของจอมพลถนอมทุกวันอังคาร¹ ชีวิตส่วนตัวของนายอภัยสมรส

¹ ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล. (2536). หน้า 61, 260, 320 - 321.

กับคุณหญิงทองก้อน (สกุลเดิมบุญยั้งจิตติ คุณหญิงทองก้อนเป็นนิสิตอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมรุ่นกับนายสาโรช บัวศรี อธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประธานมิตร และรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ)

นายก้อ สวัสดิ์พานิชย์ เด็กชายจากจังหวัดร้อยเอ็ดที่ก้าวสู่ตำแหน่งอธิบดีกรมวิสามัญศึกษากกรมสามัญศึกษา และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (พ.ศ.2518) พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (พ.ศ.2522) และนายอานันท์ ปันยารชุน (พ.ศ.2535) นายก้อเป็นศิษย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษารุ่นแรกที่ม.ล.ปิ่นทำการสอน เป็นผู้ใต้บังคับบัญชาในกรมสามัญศึกษาตั้งแต่ครั้งม.ล.ปิ่นเป็นอธิบดีกรม กระทั่งได้ทุนไปเรียนต่อสหรัฐฯ ด้านประถมศึกษา จนจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย (University of California) นายก้อมีบทบาทสำคัญในการสานต่อปณิธานของม.ล.ปิ่น อาทิ ได้ดำรงตำแหน่งศึกษานิเทศก์พิเศษ และหัวหน้าฝ่ายศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู นายก้อมีบทบาทสำคัญในการวางแผนการศึกษา ตลอดจนงานการฝึกหัดครูซึ่งเป็นงานที่กลุ่มเครือข่ายของม.ล.ปิ่นให้ความสนใจพุ่มพุกมากเป็นพิเศษ เพราะงานดังกล่าวคือการผลิตสร้างมดงานที่มีหน้าที่ขยายการศึกษาสู่มวลชน นายก้อเป็นผู้วางหลักสูตรฝึกหัดครูระดับต่าง ๆ เช่น เพิ่มระยะเวลาเรียนแต่ละหลักสูตรให้ได้อุच्चสูงขึ้น โดยหลักสูตรที่นายก้อได้วางแนวทางไว้นั้นได้ใช้ผลิตสร้างครูยาวนานเกือบสองทศวรรษ นอกจากงานสร้างครูแล้ว นายก้อยังเป็นผู้อำนวยการองค์การรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ – SEAMEO ที่ม.ล.ปิ่นเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2508¹

คุณหญิงอัมพร มีคู่ชอ อดีตรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการและอธิบดีกรมวิชาการสตรีคนแรก ที่ถือเป็นข้าราชการในสังกัดของม.ล.ปิ่น เพราะเคยเป็นลูกศิษย์ครั้งศึกษาอยู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนจนเมื่อจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากสหรัฐฯ ได้กลับมาเป็นหน้าห้องให้กับม.ล.ปิ่น (ขณะเป็นอธิบดีกรมสามัญศึกษา) และได้รับมอบหมายให้สืบสานต่อยอดงานเรื่องวิทยุศึกษาที่ม.ล.ปิ่นเป็นผู้วางรากฐานไว้ โดยงานวิทยุศึกษาออกอากาศครั้งแรกวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ.2497 ที่วิทยาลัยเทคนิคทุ่งมหาเมฆ (เป็นที่ฝึกงานสำหรับนักเรียนช่างวิทยุ) หวังจะใช้เป็นสื่อการเรียนรู้อายงานการศึกษาออกสู่ภูมิภาค โดยมีเนื้อหารายการมุ่งให้ความรู้แก่นักเรียน ครู และประชาชนทั่วไป แจ้งข่าวสารพร้อมทั้งกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ทั้งนี้ UNESCO ได้แนะนำให้ทางองค์การค่าของครูสภาสั่งซื้อวิทยุหือ Berc มีผู้ผลิตอยู่ในกรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร มาจัดจำหน่ายไปตามโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อใช้รับข้อมูลข่าวสารจากสถานีวิทยุศึกษา ส่วนฝั่งรายการในระยะแรก ตลอดสัปดาห์จะมุ่งเน้นการจัดสอนวิชาชุดครุมูลให้แก่ครูทั่วไป เพื่อยกระดับวิชาชีพให้มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น ในด้านของนักเรียนได้พยายามนำเสนอการเรียนอาชีวศึกษา (หัตถศึกษา) ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 ทั้งนี้เพื่อผลิตแรงงานให้การอุตสาหกรรมในทศวรรษข้างหน้า และส่งเสริมการฝึกฟังบทสนทนาภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ กระทรวงศึกษาธิการยังออกวารสารวิทยุศึกษารายปักษ์ เพื่อแจ้งฝั่งรายการให้สมาชิกทราบล่วงหน้า งานวิทยุศึกษาได้จัดแสดงละครวิทยุหลายเรื่องที่มีเนื้อหาสอดแทรกสถานการณ์การศึกษาในปัจจุบัน และยังเป็นต้นกำเนิดบทประพันธ์ชุดสำคัญเรื่อง “*ศึกษาภาคใต้*” ของม.ล.ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการในเวลานั้น ซึ่งโคลงที่มีชื่อเสียงมากที่สุดชิ้นต้นว่า “*กล้วยไม้มีดอกช้า ฉันทใด*” ก็มีจุดกำเนิดจากรายการวิทยุศึกษา อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งสำคัญของคุณหญิงอัมพรคือหัวหน้าและผู้อำนวยการกองเผยแพร่การศึกษา กรมวิชาการ ระหว่าง พ.ศ.2495 – 2511 เป็นเวลายาวนานกว่า 16 ปี และตรงกับช่วงม.ล.ปิ่นมีอำนาจอยู่ในวงราชการ คุณหญิงอัมพรเปรียบได้กับโฆษกที่คอยนำเสนอภาพลักษณ์และแก้ข่าว

¹ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร.ก้อ สวัสดิ์พานิชย์. (2536). หน้า 11, 98, 107 – 108.

ให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ กระทั่งได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นคุณหญิงเมื่อ พ.ศ.2505 ทำให้จอมพลสฤษดิ์เรียกขานว่า “คุณหญิงอาจารย์” และดูเหมือนจะเป็นคนที่สำคัญค้ำจุนท่านจอมพล ขณะเดียวกันก็ขึ้นชมนเผด็จการว่าน่ารัก ฉลาด และฟังเสียงเรา! ทั้งนี้ คุณหญิงอัมพรมักกล่าวถึงคุณูปการและ “บารมี” ของนาย (ม.ล.ปิ่น) ว่ามีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ให้แก่ชนชาลูกน้องซึ่งส่วนมากเป็นลูกศิษย์ของท่าน²

นอกจากนี้ยังมีคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมเครือข่ายบริหารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการที่มี ม.ล.ปิ่นเป็นเสมือนหัวเรือใหญ่คอยควบคุมสั่งการ เป็นต้นว่างานด้านสื่อสิ่งพิมพ์อันเป็นผลงานที่มีอิทธิพลต่อผู้อ่านทั้งในฐานะแบบเรียนและหนังสืออ่านทั่วไป นำโดยนายกำธร สติกรกุล ผู้วางรากฐานการพิมพ์ให้แก่องค์การการค้าของครูสภา นายกำธรเป็นนักเรียนทุนกระทรวงศึกษาธิการหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ถูกส่งไปเรียนด้านวิชาการพิมพ์จากสหรัฐฯ โดยม.ล.ปิ่นเป็นผู้พิจารณาทุนและดึงตัวเข้ามาทำงานในกระทรวงศึกษาธิการระยะที่ม.ล.ปิ่นเป็นรัฐมนตรีนั้น น่าสังเกตว่าทางองค์การการค้าของครูสภาได้จัดพิมพ์หนังสือชุดภาษาไทยออกวางจำหน่ายจำนวนมาก (พ.ศ.2504) ซึ่งมุ่งเน้นตีพิมพ์งานประพันธ์ประเภทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 วรรณคดีไทยที่วรรณคดีสโมสรยกย่องว่ายอดเยี่ยม และพงศาวดาร โดยเฉพาะประชุมพงศาวดารที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชำระ³ สิ่งพิมพ์เหล่านี้มีส่วนช่วยปลูกเร้าผู้อ่านให้มีความคิดคล้อยตามไปกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมผ่านงานประพันธ์เชิงจาริตของราชสำนัก หนังสือชุดภาษาไทยได้แพร่หลายอยู่ตามห้องสมุดโรงเรียน (ในฐานะครูภักดิ์ที่จัดซื้อพร้อมกับอุปกรณ์การเรียนอื่นจากองค์การการค้าของครูสภา) หรือแม้แต่ห้องสมุดประชาชน ม.ล.ปิ่นได้เขียนคำโฆษณาแก่หนังสือชุดนี้ในทำนองว่าภาษาไทยคือหนึ่งในสมบัติสำคัญของชาติสามประการ (แผ่นดิน เลือดเนื้อ และภาษา) ความเสื่อมทรามทางภาษาช่วงทศวรรษ 2500 เป็นที่น่าหวงวิตกจนรัชกาลที่ 9 มีพระบรมราโชวาทเรื่องให้ระมัดระวังการใช้ภาษาไทยในฐานะที่ม.ล.ปิ่นควบคุมงานด้านการศึกษาของชาติ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือไตรคาย่อมเยาเพื่อให้เยาวชนและประชาชนมีหนังสือภาษาไทยทรงคุณค่าอ่านตามห้องสมุด (ที่มีแต่หนังสือต่างประเทศจากสหรัฐฯ)⁴ หนังสือชุดภาษาไทยจึงครองพื้นที่ทางการตลาดอยู่พักหนึ่ง จนปฏิเสธไม่ได้ว่าหนังสือที่มีเนื้อหาเชิงจาริตซึ่งเป็นที่ต้องการตามห้องตลาด มีส่วนกำหนดความคิดและอุดมคติของผู้อ่านไม่มากก็น้อย กระทั่งปัจจุบันยิ่งเป็นที่ต้องการในหมู่นักสะสมหนังสือเก่า ยังให้หนังสือชุดดังกล่าวมีราคามากกว่าเมื่อครั้งแรกพิมพ์หลายเท่าตัว

ดังพยายามอธิบายถึงการก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ถือเป็นอุดมการณ์แห่งยุคสมัย โอบล้อมบุคคลสาขาวิชาชีฟต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันไม่เว้นแต่ด้านการศึกษา ตั้งแต่เริ่มต้นทศวรรษ 2490 โดยมองผ่านบริบทและปัจจัยทางการเมือง ตลอดจนจนอัตชีวประวัติม.ล.ปิ่นที่เจ้าตัวเป็นผู้เขียนขึ้น ได้กลายเป็นข้อมูลที่น่าสนใจ ซึ่งต้องใช้ความระมัดระวังในการอ่านและตรวจสอบความน่าเชื่อถือจากเอกสารหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ นำมาสู่การทำความเข้าใจในภาพรวมของโครงสร้างอำนาจบริหารในกระทรวง

¹ น้ำหยดเดียว. (2558). บรรณาธิการโดย ครอบครัวมีสุขและผู้ร่วมปฏิบัติงาน. หน้า 40 – 84, 231 – 233.

² เนื้อในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539. (2539). นายบุญเยี่ยม – คุณหญิงอัมพร มีสุข และนายศิริ – ม.ร.ว.สายสิงห์ ศิริบุตร จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์. หน้า 9, 12.

³ องค์การค้าของครูสภา. (2533). 40 ปี องค์การค้าของครูสภา. หน้า 56 – 98; และ ครูสภา. (2518). 30 ปีของครูสภา. หน้า 138.

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ. (2530). หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล : อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530. หน้า 151 – 152.

ศึกษาธิการว่าใครเป็นใคร ผ่านตำแหน่งหน้าที่บริหารของม.ล.ปิ่นที่แบ่งเป็นช่วงแรก (ปลัดกระทรวง) และช่วงหลัง (รัฐมนตรี) ว่าจะสามารถรวบรวมพวกพ้องระบบบริหารต่างตอบแทนได้สำเร็จเด็ดขาด ในช่วงทศวรรษ 2500 จากกลุ่มเพื่อนและลูกศิษย์ของม.ล.ปิ่น ดังยกตัวอย่างนายอภัย จันทวิมล นายก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ คุณหญิงอัมพร มีสุข และนายกำธร สติรกุล ตัวแทนที่ยึดถือสมาทานแนวคิด อุดมการณ์ และผลประโยชน์ร่วมกัน อาศัยอำนาจความรู้และเครือข่ายความสัมพันธ์ในกระทรวงศึกษาธิการ เข้ามาร่วมกันขับเคลื่อนงานด้านการศึกษา ทั้งการจัดการโครงการ การวางหลักสูตร งานศึกษานานาชาติ การฝึกหัดครู วิทยุศึกษา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ย่อมมีผลทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อการจัดการศึกษาของชาติ ให้มีรูปร่างหน้าตาและหน้าที่สนับสนุนให้อำนาจบริหารตกอยู่กับคนกลุ่มเดิม แม้เมื่อม.ล.ปิ่นจะพ้นจาก ตำแหน่งหน้าที่ทางราชการไปแล้ว แต่บรรดาเครือข่ายบริวารยังคงหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านผลัดส่ง อำนาจบริหารกันอย่างไม่มีเสื่อมคลาย ปรากฏการณ์ทั้งนั้นตอกย้ำว่าการศึกษาของชาติที่ไม่ว่าจะยกย่อง สรรเสริญหรือวิพากษ์ถึงปัญหานานัปการ ล้วนมีป่อเกิดจากระบบที่บทความนี้ได้พยายามคลี่คลายให้เห็น การก่อรูปและส่องถ่ายทำงานในระยะเวลากว่าสองทศวรรษที่ม.ล.ปิ่นได้ครองอำนาจ สมกับที่ม.ล.ปิ่น กล่าวไว้ว่า “อันอำนาจใด ๆ ในโลกนี้ ไม่เห็นมีเปรียบปานการศึกษา” และเมื่อ “งานสั่งสอนปลูกปั้น เสร็จแล้ว แสงงาม”

บรรณานุกรม

- ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล. (2536). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม พุทธศักราช 2536).
- คุรุสภา. (2518). 30 ปีของคุรุสภา. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2554). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ณัฐพล ใจจริง. (2556). ขอฟันฝ่าในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ.2475 – 2500). นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.
- ดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, ท่านผู้หญิง. (2518). เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อดีตชีวิตของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา (ภาคแรก). กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- _____. (ม.ป.ป.). เรื่องของคนห้าแผ่นดิน ภาค 4. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2552). การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์; ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข; และ อารงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2544, พฤศจิกายน). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระดมพิไทยในปัจจุบัน. ศิลปวัฒนธรรม. 23(1): 56 – 65.
- _____. (2559). โฉมหน้าราชาชาตินิยม. นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.
- _____. (2562). ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.

- อิกานต์ ศรีนารา. (2562). *กลุ่มสี่เสาเทเวศร์*. สืบค้นเมื่อ 9 สิงหาคม 2562, จาก <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%81%E0%B8%A5%E0%B8%B8%E0%B9%88%E0%B8%A1%E0%B8%AA%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B9%80%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B9%8C>.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2562). *อนาคตประชาธิปไตย (1)*. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2562, จาก <https://prachatai.com/journal/2019/11/85130>.
- เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539. (2539). นายบุญเยี่ยม – คุณหญิงอัมพร มีสุข และนายศิริ – ม.ร.ว.สายสิงห์ ศิริบุตร จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์. กรุงเทพฯ: ปาปิรุส พับลิเคชั่น. *น้ำหยดเดียว*. (2558). บรรณาธิการโดย ครอบครัวมีสุขและผู้ร่วมปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- บุญชนะ อรรถการ. (2525). *บันทึกการปฏิวัติ 1 – 3 เมษายน 2524 กับข้าพเจ้า*. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์.
- ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2525). ปัญหาการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคต ใน *คुरुปริทัศน์ ฉบับพิเศษ การศึกษา 200 ปี*. บรรณาธิการโดย อำนาจ เย็นสบาย; และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- ประกาศสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ. (2497, 30 พฤศจิกายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 71 ตอนที่ 79 ง. หน้า 2665.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล). (2529, 1 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 103 ตอนที่ 34 ง ฉบับพิเศษ. หน้า 1.
- ปฤณ เทพนรินทร์. (2556, มกราคม – เมษายน). การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510. *วารสารธรรมศาสตร์*. 32(1): 63 – 96.
- _____. (2555). *ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (การปกครอง). กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. (2512). *การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ*. พระนคร: CURS ภาพระสุเมรุ.
- _____. (2516). *เรื่องการศึกษา*. กรุงเทพฯ: CURS ภาลาดพร้าว. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์ตรี หลวงประสิทธิ์นรกรรม บ.ม. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2516).
- _____. (2539). *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*. กรุงเทพฯ: CURS ภาลาดพร้าว. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 30 มีนาคม พุทธศักราช 2539).
- _____. (2546). *งานประพันธ์ (บางเรื่อง)*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของ CURS ภา. (สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม พิมพ์เผยแพร่ในโอกาสฉลองครบ 100 ปีเกิดหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล วันศุกร์ที่ 24 ตุลาคม พุทธศักราช 2546).
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร; และ คริส เบเคอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. พิมพ์ครั้งที่ 3 [ปรับปรุงเพิ่มเติม]. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม บุคส์.

- วนัส ปิยะกุลชัยเดช. (2548). *ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรมชู้*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (การปกครอง). กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. (2507). *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*. พระนคร: ครูสภา. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2507).
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. (2530). *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล : อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครูสภาลาดพร้าว.
- ส. ศิวรักษ์. (2528). *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสถียรโกเศศ – นาคะประทีป.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.
- สาคร ช่วยประสิทธิ์. (2555). *รู้อดีตเพื่อเข้าใจปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสำนักพิมพ์ สถาบันยุทธศาสตร์ทางปัญญาและวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. (2558, สิงหาคม – 2559, กรกฎาคม). *ความเป็นมาทางการเมืองของชื่อพระราชทาน “ศรีนครินทรวิโรฒ” (ปี 2513 – 2517)*. *วารสารประวัติศาสตร์*. 40: 77 – 107.
- หนังสือที่ระลึกวันเปิดอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 50 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 28 เมษายน 2542*. (2542). กรุงเทพฯ: ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม กองส่งเสริมประสานงานกิจการมหาวิทยาลัย (กสภ.) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. (2539). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 30 มีนาคม 2539).
- หลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร)*. (2516). กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์. (อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล.ปิ่น มาลากุล สบ.5.11.6/19 เรื่อง งานทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาดุขุฎีบัณฑิต และพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา (พ.ศ.2502).
- เอกสารส่วนบุคคล ม.ล.ปิ่น มาลากุล สบ.5.19/1 เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาพรรคสหประชาไทย และประชุมที่ปรึกษาพรรค (พ.ศ.2511).
- เอกสารส่วนบุคคล ม.ล.ปิ่น มาลากุล สบ.5.29/8 เรื่อง ทำเนียบรายชื่อนักศึกษา วปอ. ชุดที่ 1 – 8 (พ.ศ.2500 – 2508).
- เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร.0201.14.1/37 เรื่อง โรงเรียนฝึกหัดครูถนนประสานมิตร (พ.ศ.2493).
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.11.1/9 เรื่อง ขอพระราชทานชื่อโรงเรียนฝึกหัดครูประสานมิตร (19 – 21 เมษายน พ.ศ.2493).
- องค์การคำของครูสภา. (2533). *40 ปี องค์การคำของครูสภา*. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.

- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (2536). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- อาสา คำภา. (2562). ความเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายชนชั้นนำไทย พ.ศ.2495 – 2535. วิทยานิพนธ์ ศศ.ด. (ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.